

Alexandru Mareş

CUVINTE-FANTOMĂ ÎN EDIȚIILE UNOR TEXTE ROMÂNEȘTI VECHI

Prezentăm câteva cuvinte obscure sau, cum mai sunt denumite de filologi, cuvinte-fantomă¹, înregistrate în edițiile unor texte românești din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. În rândul acestora am inclus și unele cuvinte cunoscute, lipsite însă de un suport real în textele în care au fost atestate, întrucât sunt rezultatul unor lecțiuni greșite.

blăguît

Cuvântul a fost atestat în *Codicele Bratul* (*Fapte*, XI, v. 15: „și văzuiu întru blăguît vedea deștingându un vasu ca o pânză mare”)². În timp ce Alexandru Gafton îl consideră „creat pe baza unui radical slav” și redând v. sl. *и Wнp' Ck* „ecstaseos”³, C. Dimitriu îi atribuie sensul „naufragiu” și-l trece în rândul cuvintelor cu etimologie necunoscută⁴. Dreptatea este, parțial, de partea lui Alexandru Gafton, întru blăguît având corespondent în versiunea slavonă *Y' i Wнp' Ck* „în extaz” (BAR, CRV 7, f. 27^r/2). Grafia *ECKJ i W*⁵ se alătură altor cuvinte din textul manuscris în care grupul *ăl / îl* este notat, potrivit regulilor scrierii chirilice slavone, prin *Ck* sau *Ō: N' W' Ck* (p. 210/4–5), *deWYr' y i*^g (p. 268/13), *[r' g' l d* (p. 442/8), *Yr' g' R'* (p. 40/14), *Yr' g' X gh* (p. 7/14) etc. Această grafie trebuia reprodușă *bălguit* sau *bălguit*, întrucât reproduce o variantă a lui *băiguit*, care cunoaște și sensul „extaz”⁶. În privința formei cu *l* în loc de *i*, menționăm că în Transilvania și Banat *băigui* și *băiguit* prezintă variantele *bulgui* și *bulguit*⁷. Prin urmare, *bălguit/bălguit* conservă faza de evoluție care a premers apariției fonetismului *bulguit*.

¹ G. Merk, *Mots fantômes ou obscurs. Datations douteuses*, în „Revue de linguistique romane”, Tome 44, 1980, p. 266–303, idem, *A propos des «mots fantômes»*, în „Revue de linguistique romane”, Tome 45, 1981, p. 465–466.

² *Codicele Bratul*. Ediție îngrijită de Alexandru Gafton. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, p. 118.

³ Alexandru Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001, p. 210.

⁴ C. Dimitriu, *Codicele popii Bratul (1559–1560)*. Grafie și fonetică, morfologia și vocabularul, textul facsimilat, indice de cuvinte și forme românești, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2005, p. 118.

⁵ *Ibidem*, p. 118/12.

⁶ DA, s.v. *buiguit*; cf. și s.v. *buiguire*.

⁷ DA, s.v. *buigui*, *buiguit*.

caiu

Cuvântul a fost întâlnit în ediția *Pânii pruncilor* (Bălgrad, 1702): „În ce feliu de puteare au fost cineșu cineș în vârsta cea mai bună *caiu* de mijloc”⁸. *Caiu* reprezintă o lecțiune greșită, în textul tipărit figurând grafia **NDQ** (BAR, CRV 133, f. 32^v/3), care trebuia reprodusă *can* (variantă a adv. *cam*)⁹.

cazac

În traducerea *Vieții lui Petru cel Mare* datorată lui Matei Fărcășanu, pe care au editat-o Eugenia Dima și Gabriela E. Dima, înregistrăm cuvântul în următorul pasaj: „Acesta au pornit război împotriva tătarilor și în doao războaie le-au luat întreaga împărăția *cazacului*”¹⁰. În schimb, în ms. rom. 2353 (BAR), ales ca text de bază, pasajul precitat se încheie cu grafia **NDQ Q i** (f. 145^v/20–21), fiind vorba, prin urmare, de *împărăția Cazanului*.

conre

Cuvântul, asupra căruia editorul atrage atenția că reprezintă o greșeală, neexplicată însă, apare în ediția *Parimiarului* din 1613 într-un pasaj din *Facere*, XXII, v. 13: „și văzu adecă un be(r)beače încu(r)catk de *conre* (sic!) în niște lobo(d)[i]”¹¹. Lecțiunea editorului (*conre*) este inexactă, în manuscris întâlnind grafia **NRDre** (f. 41^v/4)¹², care conține o greșeală de copist: intervertirea slovelor r și Q Se impunea, așadar, restabilirea formei corecte: *coarne*. De altfel, aceasta apare în alt loc din text (f. 65^v/15–16), unde se reia același pasaj: „și văzu adecă l berbiače încurca(t) de *coarne* în niște loobodă”¹³.

cu mur

Acest grup de cuvinte apare într-un pasaj din *Apostolul coresian* (*Fapte*, XVII, v. 23) reprodus de Alexandru Gafton în ediția *Codicelui Bratul*: „îmblai amu și căutai dumnezeii voștri și *cu mur* ce spri-nsul era scris: Neștiutul dumnezeu”¹⁴; cf. în versiunea slavonă a *Apostolului* tipărit de Dimitrie Liubavici în 1547: **prRĭ Rdd' ER' <i> V JQddDh' EJ' ' YDy d. RErhVRĭ ' i' [rDm' OD Cœrme' Eh' Qpi VDR**

⁸ *Pânea pruncilor sau Învățătura credinții creștinești strânsă în mică șumă*, Ediție îngrijită de Florina Ilis. Studiu istoric de Ovidiu Ghita. Studiu filologic de Florina Ilis, Argonaut, <Cluj-Napoca>, 2008, p. 30. În pasajul de mai sus, cuvântul *cineșu* a fost reprodus de două ori. Pentru acest tip de greșeală, care dovedește necunoașterea rolului jucat de „custode” sau „reclamă”, vezi Emanuela Timotin, *Considerații despre lexicul tipăriturii Pânea pruncilor și neîmplinirile unei ediții recente*, în „Limba română”, LXI, 2012, nr. 2, p. 231–232.

⁹ Vezi, în privința formei, Șt. Pașca, „*Pânea pruncilor*” (Bălgrad, 1702), în „Dacoromania”, volumul X, Partea II, 1943, p. 321.

¹⁰ Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *Vita di Pietro de Antonio Catiforo și versiunile românești din secolul al XVIII-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013, p. 83–84.

¹¹ Vasile Oltean, *Primul Parimiar românesc*, vol. I, Edict, Iași, 2005, p. 149.

¹² *Ibidem*, vol. II, p. 244.

¹³ *Ibidem*, vol. I, p. 196.

¹⁴ *Codicele Bratul* (ed. Al. Gafton), p. 187.

ŒdRyhdpmD EJD (BAR CRV 7, f. 43^f/7–10) „pentru că umblând și privind dumnezeii voștri, am aflat și un altar, pe care era scris: Necunoscutului dumnezeu”. Din confruntarea celor două versiuni rezultă că, în versiunea românească, lipsește transpunerea formei verbale RErhVWŹ´, sintagma *cu mur* corespunzând sl. [rDm´ „altar, jertfelnic”. Dacă ne adresăm *Apostolului* coresian, constatăm că în textul tipărit nu apare grafia Nj mj r´, care justifică lecțiunea *cu mur*, ci grafia Nj´ mAr´¹⁵. Aceasta din urmă trebuia reprodusă *cumir*; cf. sl. Nk mī r´´ „idol”¹⁶. De remarcat că în pasajul corespunzător din *Codicele Bratul* lui *cumir* din versiunea coresiană îi corespunde termenul *bolovan*¹⁷ prezentând același sens „idol”¹⁸.

efiviți

Întâlnim cuvântul în ediția *Vieții lui Petru cel Mare* tradusă de Matei Fărcășanu: „au vrut să îmbogățească pe leși, despuind muscalii și, ca să fie plăcut sfetnicilor lui, *efiviților*, au călcat toate învățăturile și așăzământurile Bisericii Răsăritului”¹⁹. Cum editoarele alătură traducerii românești textul italian al lui Antonio Catiforo, autorul scrierii, putem constata că enigmaticului cuvânt *efiviților* îi corespunde it. *Gesuiti* „iezuiți”. Numai că ms. rom. 2353 (BAR) prezintă în pasajul de mai sus grafia erj Y ci Qr´ (f. 151^v/12), a cărei reproducere exactă impunea lecțiunea *iejuviților*; cf. în același text: „părintele Posevil, prea laudatul teolog al soborului *iejuviților*”²⁰.

Gazăt

Sub această formă, toponimul *Gaza* a fost înregistrat în *Codicele Bratul* (*Fapte*, VIII, v. 28): „Scoală și pasă spre Amiazăzi, spre calea ce deștinge de la Ierusalim întru *Gazăt*, acela iaste pustine!”²¹. După Alexandru Gafton, *Gazăt* este „scris întocmai ca în versiunea slavă, ceea ce ar putea indica necunoașterea acestui nume de către traducător sau de către copist”²². Constatarea sa nu se confirmă dacă ne raportăm la versiunea slavonă a *Apostolului* (BAR, CRV 7, f. 18^v: Y´WŒŒ i´ i´ di´ Œ pRŒ ŒŒŒ´ Œ phWV´ [pdhZ li´ Œ r´ŒmD Y´ J] hŒ W´ eW pX WW „Scoală și mergi spre miazăzi, pe drumul care coboară de la Ierusalim în Gaza, acela este

¹⁵ *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu. IV *Lucrul apostolesc – Apostolul – tipărit de diaconul Coresi în Brașov la anul 1563*, Tiparul „Cultura națională”, București, 1930, p. 82/7.

¹⁶ Franck von Miklosich, *Lexikon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien, 1861–1865, s.v. Nk mī rk.

¹⁷ *Codicele Bratul* (ed. Al. Gafton), p. 187.

¹⁸ Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome II, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1938, p. 424.

¹⁹ Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *op. cit.*, p. 93.

²⁰ *Ibidem*, p. 81.

²¹ *Codicele Bratul* (ed. Al. Gafton), p. 88.

²² Alexandru Gafton, *op. cit.*, p. 232.

pustiu”), unde toponimul ЈДД apare cu desinența h cerută de acuzativ. Apariția formei ЈД hW se datorează în mod indiscutabil unui copist intermediar al versiunii bilingve, care nu cunoștea slavona. Constatând că în pasajul slavon corespunzător celui românesc substantivul ЈД h și pron. dem. W „acela” erau scrise nespațiat (*scriptio continua*), copistul le-a considerat un singur cuvânt și, în consecință, a înlocuit în traducerea românească forma corectă ЈДД cu hibridul ЈД hWŽ

împărțarea

Desemnează în *Pânea pruncilor* un păcat născut din mânie: „Întrebare>: Mai spune și mai multe păcate care de la ia să nasc. Răspuns>: Urăciunia, lăudarea, împărțarea, sfada, răutatea, gâlceava”²³. Și de data aceasta avem a face cu un cuvânt-fantomă, lecțiunea corectă fiind *înălțarea*; cf. în textul tipărit cCk^ocDh (BAR, CRV 133, f. 125^r/3). Fiind vorba de desemnarea unui păcat, sensul cuvântului este „trufie, mândrie”.

înfricoșat

Cuvântul ne-a atras atenția, fiind notat în ediția unui text ardelenesc *Rânduiala diaconstvelor* (Bălgrad, 1687), unde ne-am fi așteptat să întâlnim cuvântul *înfricat*: „răspunsul cel bun la *înfricoșatul* giudeț a lui Hristos, la Domnul să cearem”²⁴. Adresându-ne textului tipărit, în pasajul amintit întâlnim, într-adevăr, grafia cl ri NDWŌ (f. 15^r/11)²⁵.

lamurie

Înregistrat în ediția *Parimiarului* din 1613, cuvântul reprezintă a glosă marginală a copistului: „Aruncă-i pre ei în vistiiari [în *lamurie*] și caută lămuriți sâ(n)tk”²⁶. În legătură cu această glosă avem de făcut trei precizări: 1) pasajul respectiv, preluat din *Zaharia*, XI, v. 13, se referă la aruncarea a treizeci de arginți în vistierie; 2) forma corectă a cuvântului este *lămurit* sau *lămurită* (vezi în manuscris, f. 54^r/17^r, grafia Ckmj ri W a cărui ultimă literă, cea de după W nu se mai distinge); 3) sensul cuvântului este „cuptor”; cf. în textul *Bibliei* slavone tipărite la Ostrog în 1581 cuvântul ЈRQ Ck (BAR, CR III 163399, f. 177^v/1), al cărui sens este „cuptor, topitorie”²⁸.

lipuse

Cuvântul este atestat în ediția amintită a *Pânii pruncilor*: „Poate fi dară în Dumnedzău vro *lipuse* că pre unii Dumnedzău nu-i duce în viața de vecie?”²⁹.

²³ *Pânea pruncilor* (ed. Florina Ilis), p. 19.

²⁴ Dumitru A. Vanca, *Rânduiala diaconstvelor, liturghia românilor ardeleni în sec. al XVII-lea*, Reîntregirea, Alba Iulia, 2009, p. 147.

²⁵ *Ibidem*, p. 146.

²⁶ Vasile Oltean, *op. cit.*, vol. I, p. 176.

²⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 269.

²⁸ Fr. Miklosich, *op. cit.*, s.v. ЈrkQ Ck

²⁹ *Pânea pruncilor* (ed. Florina Ilis), p. 31.

Complexul sonor al cuvântului nu este confirmat de grafia corespunzătoare din textul tipărit: $\text{Q p}\text{V}\text{e}$ (BAR, CRV 133, f. 33^v/16). Aceasta trebuia reprodusă *lipsă*, e în loc de k, fiind evident o greșeală intervenită la tipar. Lecțiunea *lipuse* și-a datorat existența necunoașterii rostului paiericului (de a închide silaba terminată în consoană) și confundării acestuia (l) cu j, eroare constatată și în alte locuri din ediție: $\text{œri r}\text{i}$ (f. 43^r/16) reprodus *ceriuru*³⁰, di QVM (f. 9^r/1, 53^v/14) reprodus *dinutâi*³¹, $\text{ROV}\text{Dri Q i}$ (f. 92^r/13–14) reprodus *olutariului*³², $\text{p}\text{Q}\text{V}\text{Q ei}$ (f. 49^r/5) reprodus *platunici*³³ etc.

mășcasa

Cuvântul se întâlnește în aceeași ediție a *Parimiarului*: „și se sculă demineța Avraa(m) și-(și) înșălă (sic! = înșăuă) *mășcasa* sa”³⁴. Potrivit editorului, *mășcasa* înseamnă „asin, măgar”³⁵. Atât forma cuvântului, cât și explicarea sa sunt greșite. În realitate avem a face cu cuvântul *mășcă* „catârcă” (f. 65^r/26)³⁶; cf. în manuscris segmentul grafic nrky ND VD VD (ultimul șters cu două linii orizontale). Prin urmare finalul pasajului trebuia reprodus *mășcă sa*.

muâncărea

Acest cuvânt apare înregistrat într-un pasaj (*Pildele lui Solomon*, XI, v. 21) aparținând ediției *Parimiarului* îngrijite de Vasile Oltean: „Mână în mână, cine va pune cu ne(d)ireptk nu va fi fără de *muâncărea*”³⁷. Și de această dată ne confruntăm cu o lecțiune eronată, cea corectă fiind: *muncă rea*; vezi în manuscris secvența grafică nrj cNkrh (f. 34^r/9)³⁸, reprodusă în *scriptio continua*.

nodinii

Neatestat în dicționarele limbii române, cuvântul a fost înregistrat în ediția *Pânii pruncilor*: „Întrebare: Ce este fala? R<ăspuns>: Deasupra *nodinii* afară din rând preste fire pohtă”³⁹. Existența reală a cuvântului nu este sigură, slova inițială fiind defectuos imprimată și neoferindu-ne, prin urmare, certitudinea că este într-adevăr Q (vezi BAR, CRV 133, f. 107^v/10). Dacă slova respectivă ar fi p, interpretare de asemenea posibilă, lecțiunea rezultată, *podinii* și-ar găsi o justificare în cuprinsul mesajului transmis de pasajul precitat, *deasupra podinii* putând însemna „deasupra tavanului” sau, eventual, „deasupra podinii stogului”⁴⁰. Fala, fiind

³⁰ *Ibidem*, p. 40.

³¹ *Ibidem*, p. 10, 49.

³² *Ibidem*, p. 85.

³³ *Ibidem*, p. 45.

³⁴ Vasile Oltean, *op. cit.*, vol. I, p. 196.

³⁵ *Ibidem*, nota 1.

³⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 290.

³⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 134.

³⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 229.

³⁹ *Pânea pruncilor* (ed. Florina Ilis), p. 99.

⁴⁰ Pentru sensurile respective, vezi DLR, s.v. *podină*.

definită ca „preste fire pohtă”, deci ca o dorință exagerată, ea depășește în mod neobișnuit („afară din rând”) statura celui care o cultivă; cf. îndemnul adresat omului mândru în *Leastvița* lui Ioan Sinaitul: „Nu fii mândru cu capul pre sus”⁴¹.

părinții

Cuvântul a fost notat fără nicio justificare într-un citat din ediția *Rânduiei diaconstvelor*: „Să pomenim pre cei răposat, *părinții* cei pravoslavnici”⁴². În textul tipărit, cuvântului respectiv îi corespunde grafia *цркѣи* (f. 17^v/18)⁴³.

rimia

Cuvântul a fost înregistrat în ediția *Pânii pruncilor*: „Întrebare: Dinu ce fealiu de păcate să izvorăscu acum mai aproape erezicunile? Răspuns: Dinu fala și *rimia* trupului de la Luter, și de la Calvin”⁴⁴. Un astfel de cuvânt nu a fost atestat până în prezent. Nici nu avea cum, întrucât el reprezintă o lecțiune greșită a grafiei *rimia* (BAR, CRV 133, f. 4^r/17), care reproduce forma dialectală *rimna*, aici cu sensul „dorință, poftă”, a lui *râvnă*. Referindu-se la această formă, Șt. Pașca preciza că ea îmbină rostirea moale a lui *r* cu trecerea grupului consonantic *vn* la *mn*⁴⁵.

Troicnic

Ediția *Rânduiei diaconstvelor* conține acest cuvânt: „Această molitvă să zice dumineca după Canonul *Troicnicului*”⁴⁶. Editorul textului, Dumitru A. Vanca, explică sintagma *Canonul Troicnicului* prin „Canoanele Treimice”⁴⁷. Mai indicat ar fi fost „Canonul Sfintei Treimi”. *Troicnic* reprezintă însă o grafie greșită, grafia din text fiind *Вѣрѣнѣ 5* (f. 16^r/13)⁴⁸, care trebuia reprodusă *Troicnicului*. Neînregistrat de dicționarele limbii române, cuvântul apare cu aceeași semnificație în manuscrisul copiat de popa Giurgiu din Lunca Sprie, jud. Bihor (1673–1705): „Troicnicul carele l-au făcut Mitrofan” (BAR, ms. rom. 4642, f. 171^r); cf. „Canonul Sf. Troițe, carele l-au făcut Mitrofan” (BAR, ms. rom. 3962, f. 11^r)⁴⁹.

țolți

Cuvântul a fost înregistrat în ediția *Pânii pruncilor*: „că trupul lui l-au învălit în *țolți* curat înfrumusețindu-l”⁵⁰. Lecțiunea *țolți* este greșită, în textul tipărit

⁴¹ *Crestomația limbii române vechi*. Volumul I (1521–1639), Ediția a II-a revăzută și adăugită de Liliana Agache, Alexandru Mareş, Cristinel Sava, Maria Stanciu-Istrate și Emanuela Timotin. Coordonator Alexandru Mareş, Editura Academiei Române, București, 2016, p. 171.

⁴² Dumitru A. Vanca, *op. cit.*, p. 157.

⁴³ *Ibidem*, p. 156.

⁴⁴ *Pânea pruncilor* (ed. Florina Ilis), p. 6.

⁴⁵ Șt. Pașca, *op. cit.*, p. 320.

⁴⁶ Dumitru A. Vanca, *op. cit.*, p. 151.

⁴⁷ *Ibidem*, nota 4.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 150.

⁴⁹ Gabriel Ștrempele, *Catalogul manuscriselor românești*, III, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 287.

⁵⁰ *Pânea pruncilor* (ed. Florina Ilis), p. 19.

figurând grafia tRCi (BAR, CRV 133, f. 19^f/18), care impunea transcrierea *giolgi* „giulgiu”; cf. în alt loc din text grafia tRCi (BAR, CRV 133, f. 69^v/17) reprodusă corect *giolgiu*⁵¹. Confundarea lui t cu c ne întâmpină și în *obații*: „Domnii cei mari și neameșii sugușă obații”⁵²; cf. REDi i (BAR, CRV 133, f. 113^f/16), formă aferezată a cuvântului *iobagii*. Și în alte locuri din text constatăm nesiguranța editoarei în identificarea unor slove: E confundat cu J: pj EO NDQ (f. 129^f/7–8) reprodus *puglican*⁵³, Y confundat cu E: Wēj Yld (f. 123^v/14) reprodus *trezbiia*⁵⁴, V confundat cu e: RZ IDV y j Q (f. 102^v/5) reprodus *oștiareușulu*⁵⁵ etc. Vezi, de altfel, și observațiile critice exprimate de Emanuela Timotin în legătură cu transcrierea textului⁵⁶.

voșivă

Cuvântul aparține unui pasaj (*Fapte*, V, v. 35) înregistrat în ediția *Codicelui Bratul*: „Bărbați israilteani, luați aminte de *voșivă* de oamenii acești”⁵⁷. *Voșivă* este un cuvânt-fantomă, în textul manuscris corespunzându-i o grafie lacunară, Ypi yi Yh⁵⁸, care trebuia transcrisă *voi <în>șivă*; cf. în *Apostolul* slavon din 1547: mhmie NOMe Y Q mD Wē Vēh` p eCh[` V [` (BAR, CRV 7, f. 12^v/3–5) „Bărbați israilteni, luați aminte în sinea voastră de oamenii aceștia”.

Cuvintele prezentate, consecința unor lecțiuni greșite, pun într-o lumină nefavorabilă pregătirea filologică a unora dintre editorii actuali de texte românești vechi.

MOTS FANTÔMES DANS LES ÉDITIONS DES TEXTES ROUMAINS ANCIENS

(Résumé)

L’auteur attire l’attention sur certains mots fantômes ou mots obscures enregistrés dans les éditions récentes des textes roumains anciens: *caiu*, *conre*, *efiviți* etc., qui sont le résultat des mauvaises lectures.

Cuvinte-cheie: cuvinte obscure, lecțiuni greșite, cunoașterea insuficientă a scrierii chirilice.

Mots-clés: mots obscurs, mauvaises lectures, la connaissance insuffisante de l’écriture cyrillique.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

⁵¹ *Ibidem*, p. 63.

⁵² *Ibidem*, p. 104.

⁵³ *Ibidem*, p. 118.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 113.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 95.

⁵⁶ *Op. cit.*, p. 231–232.

⁵⁷ *Codicele Bratul* (ed. Al. Gafton), p. 56.

⁵⁸ *Ibidem*.